

Working_paper

Pasqual Maragall
LLEGAT PASQUAL MARAGALL

La UE al 2019: **Una agenda per un nou mandat**

Carme Colomina Saló

PERIODISTA, INVESTIGADORA DEL CIDOB I PROFESSORA
ASSOCIADA DEL COL·LEGI EUROPA DE BRUGES, BÈLGICA

Juliol 2019

Aquest informe forma part del programa **Llegat Pasqual Maragall**
que rep el suport de:

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	4
2. TRANSFORMACIONS QUE REESCRUIEN EUROPA	5
2.1 Transició demogràfica i social	5
L'Europa de les percepcions	
2.2 Transició política i de lideratges	8
Erosió dels estàndards democràtics europeus	
Polarització versus consens	
3. LES NOVES LÒGIQUES	11
3.1. La lògica desintegradora	11
Crisi del sistema de partits	
Drets desiguals	
3.2. La fi de la Ever Closer Union	13
3.3. La lògica de les zones grises	13
3.4. L'extrema dreta: conquerir Europa per transformar-la	13
Xoc de visions i projectes	
4. L'EUROPEÏTZACIÓ COM A RESPOSTA	16
5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	18

1. Introducció

La Unió Europea està en transició: una transició demogràfica, política i de lideratge. Les conseqüències socioeconòmiques de la globalització i la creixent desigualtat que s'ha instal·lat a la UE post-crisi han erosionat la cohesió social i el sentit de pertinença a la Unió. El consens sobre què és avui la Unió Europea i què hauria de ser en un futur pròxim s'ha trencat i això fa més urgent, el debat sobre cap a on evoluciona aquesta Europa qüestionada, cada cop més, des de les capitals dels estats membres.

Al 2019 l'escenari polític s'ha fet encara més complex. La conservadora alemanya Ursula Von der Leyen ja és oficialment la substituta de Jean-Claude Juncker a la presidència de la Comissió Europea, un càrrec que inaugura oficialment al novembre. L'exministra de Defensa d'Angela Merkel es convertirà així en la primera dona que presideix l'executiu comunitari. Però la seva elecció reflecteix les tensions polítiques i les contradiccions que marcaran aquesta nova legislatura. L'enquistada negociació del Brexit i la permanent amenaça d'una extrema dreta que s'estén, es fragmenta i s'infiltra a les agendes dels partits tradicionals i, ara també, al cor de les institucions europees, que amenacen d'arrossegar la Unió cap a un punt de no retorn. Un punt que pot transformar la naturalesa democràtica d'una UE pensada per comunitaritzar responsabilitats i compromisos. Aquesta és una Unió construïda sobre la confiança entre els estats membres –o, com a mínim, sobre el respecte a una legislació que tots haurien de complir– i el consens vers uns valors compartits. Però, en aquests moments, dues visions totalment contraposades d'Europa s'enfronten per imposar la seva lògica: els que la volen reformar per garantir una millor integració política i els que defensen la renacionalització de les competències a favor d'una Unió al servei de les capitals i els interessos nacionals. Aquestes visions han marcat també el procés de renovació dels lideratges institucionals europeus, resultat d'una involució, d'un consens al marge de les eleccions al Parlament Europeu del mes de maig, del retorn dels vells equilibris entre famílies polítiques cada cop més fragmentades. Els *spitzenkandidaten* –els suposats caps de llista europeus que aspiraven a la presidència de la Comissió– van ser les primeres víctimes propiciatòries del vell sistema de mercadeig, negociacions a porta tancada i dissensions cada cop més públiques. El 2019 és l'any de l'aprofundiment en la fragmentació política.

Amb el debat obert sobre la cessió de sobirania, la complicada materialització del Brexit, les fractures internes per l'anomenada crisi dels refugiats, i amb la imposició absoluta de la intergovernamentalitat com a motor únic del projecte europeu, la UE sembla haver caigut en una lògica desintegradora que amenaça la seva idea fundacional.

Les velles fórmules de solidaritat, de comunitarització de decisions i responsabilitats s'entenen avui, a alguns estats membres, com una limitació a la seva sobirania. I, malgrat tot, el procés d'integració política ha seguit fent passos endavant, els últims anys, a través de les discutides reformes de l'Eurozona.

L'esfera pública europea viu una paradoxa. Mentre la retòrica política ha guanyat en dosis de renacionalització, el grau d'uropeïtzació de la societat s'ha fet més profund. Ambdues realitats són conseqüència de com s'ha fet aquest procés de cessió de sobirania a nivell comunitari. Durant anys, la presa de decisions es va anar traslladant a Brussel·les sense que el debat mediàtic, polític i de l'opinió pública sortís de la seva lògica nacional. La crisi econòmica va canviar per complet la consciència de la influència comunitària el dia a dia de la ciutadania més afectada per unes mesures econòmiques que, si bé van situar la política comunitària al centre de tots els debats de l'esfera pública, també van erosionar la imatge i la percepció de la Unió Europea. El sentiment de pertinença a la UE ha acabat molt mediatitzat per l'experiència personal de cadascú i les expectatives de futur individuals.

La Unió Europea és un procés, no una finalitat per ella mateixa. És un mètode: consens i cessió de sobirania per buscar el bé comú. La UE és una transició.

Europa s'ha de repensar. Ha de repensar la noció de sobirania, de subsidiarietat i de solidaritat, malmeses durant aquesta concatenació de crisis. El 2019 és un any crucial i la nova legislatura que ara comença determinarà el futur immediat de la Unió.

Com es pot superar la fragmentació política i l'erosió democràtica a la UE? Com s'hauria de transformar el marc institucional europeu per poder fer front als nous reptes regionals i globals? Com es reflectirà la subsidiarietat política en aquest futur escenari? Aquest treball pretén oferir les claus del canvi que viu el projecte europeu, identificant els reptes més urgents que té per davant el nou cicle institucional a la Unió.

2. Transformacions que reescriuen Europa

Europa és un lloc, una idea, un projecte polític fet d'avenços i de contradiccions. La UE és un procés que es concreta a cada canvi, amb cada avenç i retrocés. I, els últims anys, aquest procés ha caigut en la temptació del replegament. L'emergència financera va imposar les prioritats internes respecte a l'agenda exterior. Davant l'arribada de refugiats i migrants l'estiu del 2015, les pulsions nacionalistes van segrestar l'agenda política de més d'un govern. La idea i el concepte de solidaritat, d'una Europa territori de pas i acollida, va quedar definitivament malmesa; tant com les estructures socials europees, debilitades per les desigualtats econòmiques, la crisi dels estats nació, i la por a les incerteses del futur. Les fractures intraeuropees es van fer més profundes. L'Europa del malestar viu un moment de canvi, a les capitals i a les institucions europees.

La UE és un paraigües supranacional sota del qual es viu una tensió demogràfica, social i política que està transformant la idea inicial del projecte comunitari.

2.1. Transició demogràfica i social

L'any 2030 la població europea serà la més envellida del món. La mitjana d'edat a Europa serà de 45 anys, pels 40 de l'Amèrica del Nord, els 34 de l'Amèrica Llatina i el Carib, 21 a l'Àfrica i 35 a tot el continent asiàtic. La Unió Europea envelleix. El continent necessita noves migracions però aquests dos fenòmens, juntament amb les conseqüències socioeconòmiques de la globalització i la creixent desigualtat que s'ha instal·lat a la UE postcrisi, han repercutit de manera profunda en l'escenari polític comunitari. Es calcula que la reducció de la mà d'obra laboral a l'Eurozona entre 2016 i 2070 serà del 9,7%, equivalent a aproximadament 15 milions de persones, i correspon a un descens anual del 0,2% entre el 2016 i el 2070¹.

La mitjana d'atur a la Unió Europea està avui al nivell més baix des del setembre del 2008 i, per tant, la inseguretat laboral que va marcar els anys de la crisi econòmica i financera hauria d'haver desaparegut d'entre les principals preocupacions de la ciutadania europea. Però, malgrat que l'atur ha baixat posicions en la llista de preocupacions dels europeus, les dades macroeconòmiques només sobrevolen una realitat que s'ha instal·lat a la Unió, conseqüència directe de la crisi: la desigualtat. Aproximadament un de cada deu treballadors de la UE viu per sota del llindar de la pobresa, segons dades de l'OCDE. Cada cop hi ha més treballadors pobres. La xifra no ha parat de créixer des del 2005 i els joves estan entre el grup dels més afectats.

Hi ha una Europa que ha perdut la confiança. La pèssima gestió de l'emergència financera i les seves conseqüències posteriors van acabar amb el "consens permissiu", que durant dècades va permetre una

¹ The 2018 Aging Report, Institutional Paper 065, novembre 2017, European Commission

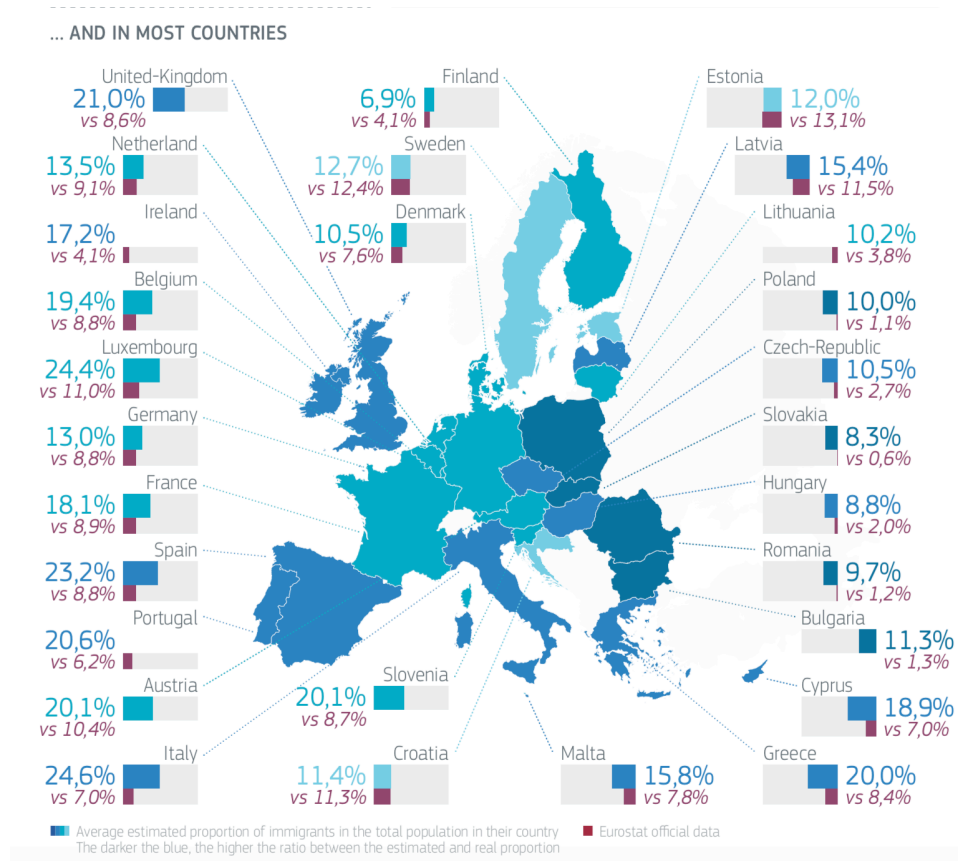
construcció del projecte europeu basat en la delegació de la confiança política dels ciutadans en els seus governants. No obstant això, per primera vegada des de l'inici de la crisi econòmica i financera del 2007, els europeus en general tornen a tenir una opinió positiva de la situació actual de l'economia europea. Ara cal que aquesta superació de la crisi que reflecteixen les xifres quedi plasmada en polítiques concretes i en la recuperació d'una agenda social. Perquè és sobre aquesta incertesa social que les forces populistes han aconseguit edificar bona part dels seus guanys electorals.

L'Europa de les percepcions

És en el terreny de les percepcions personals i de l'erosió de la confiança en el futur que la UE com a projecte es juga el seu futur i la legitimitat necessària que ha d'emanar del suport de la ciutadania. L'esclatxa que divideix la UE entre l'est i l'oest també es reflecteix en la prioritització de les preocupacions ciutadanes. L'opinió pública es configura a partir del marc polític i opinatiu fixat des de la política i els mitjans de comunicació i, hi ha una determinada retòrica europea que ha fet de la immigració –o per ser més precisos de la criminalització de la immigració– un dels eixos clars del debat, la mobilització i l'acció política.

La immigració és la preocupació majoritària en alguns estats membres, com ara Estònia (62%), la República Txeca (58%) i Hongria (56%). La visió domèstica i l'europea canvien segons les retòriques de cada Estat Membre i les percepcions individuals. Ho constata l'Eurobaròmetre Especial sobre la Integració del Immigrants a la Unió Europea, publicat per la Comissió Europea l'abril del 2018. Alinear la percepció de la ciutadania amb la realitat és vital per millorar el debat públic i les polítiques proposades tant en el marc comunitari com als Estats Membres.

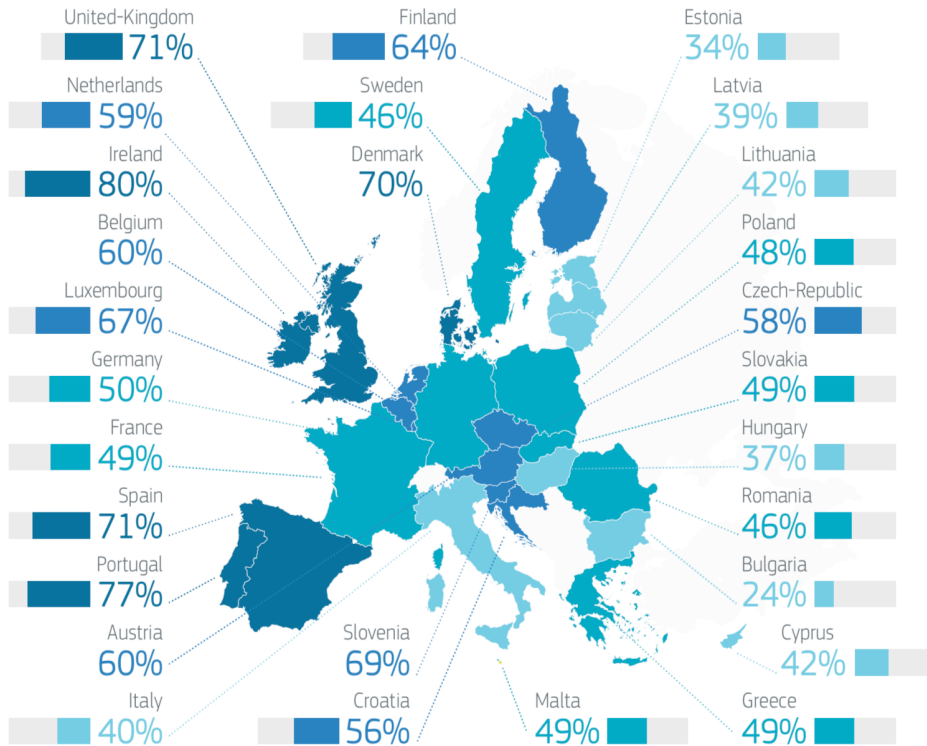
Pregunta: Quans immigrants creu que hi ha al seu Estat Membre?

FONT: EUROBARÒMETRE ESPECIAL 469

Pregunta: Com valora la integració dels immigrants al seu estat membre?

... BUT OPINIONS ON HOW **SUCCESSFUL THE INTEGRATION OF IMMIGRANTS IS VARIES A LOT ACROSS MEMBER STATES**

FONT: EUROBARÒMETRE ESPECIAL 469

La unitat europea està trencada en matèria d'immigració i l'Europa de les percepcions s'imposa electoralment i socialment a alguns estats membres. El debat migratori ha fracturat la Unió Europea. S'ha posat en qüestió, novament, la idea de solidaritat i d'Europa com a continent de trànsit i en trànsit; ha debilitat la Comissió Europea, incapaç de fer complir un pla de mínims pel real·lotjament d'un nombre limitat de migrants entres tots els Estats Membres; demostra les incoherències d'un acord de Schengen molt més focalitzat –en esforços econòmics i en construcció de discurs– en el blindatge de fronteres que no pas en la defensa de la lliure circulació de persones; i sobretot va accentuar la percepció d'una Unió Europea incapaç de donar respostes (malgrat que les traves polítiques van venir dels Estat Membres i que la Comissió Europea no té poders coercitius). Les erosions polítiques de la Unió Europea van de la mà del debilitament de les seves institucions.

L'última demostració de la falla política que divideix la UE en qüestions migratòries es va viure a la cimera de Marràqueix durant la firma del Pacte Mundial de la Migració de Nacions Unides. Set països de la Unió es negaven a subscriure un compromís no vinculant per coordinar els estats en la gestió dels moviments de població. Un acord, firmat per 160 països, que diu explícitament que els governs seguiran retenint la sobirania en immigració. Àustria, Hongria, República Txeca, Bulgària, Polònia, Eslovàquia i Letònia s'hi van oposar. A Itàlia, Alemanya, els Països Baixos, Croàcia i Estònia hi va haver discussions polítiques internes prèvies a la cimera, i a Bèlgica una crisi de govern va fer perillar la continuïtat de l'executiu de coalició.

Cal teixir i consensuar un relat constructiu sobre la immigració, basat en fets, però sense negar el pes d'unes percepcions que, si no s'adrecen, determinen bona part del debat públic. Rebutjar o negar arguments, per molt equivocats que estiguin, sense establir un diàleg o una narrativa alternativa és contraproduent perquè eleva el nivell de defenses d'aquells que se senten amenaçats.

2.2 Transició política i de lideratges

L'ordre liberal posterior a l'any 1989 s'enfonsa davant els nostres ulls, segons Ivan Krastev, de tres maneres diferents però relacionades:

(1) Occident està perdent poder i influència en el sistema internacional, com es reflecteix en el creixement de la Xina, en una Rússia renaixent i en la proliferació de conflictes armats que s'estenen a diferents parts del món; (2) El model occidental de democràcia de mercat està perdent atractiu universal, com es pot apreciar a partir de la reacció generalitzada contra la globalització (entesa com a lliure circulació de mercaderies, de capital, d'idees i de persones arreu del món); i (3) els propis règims democràtics occidentals s'enfronten a una crisi interna simbolitzada generalment per "la pujada del populisme".²

Murs, externalització de responsabilitats humanitàries, camps de refugiats atrapats en sòl comunitari, esclavatge al nord d'Àfrica, i els Estats Units retirant-se dels acords contra el canvi climàtic o de les negociacions per regular les migracions. És el que Richard Haass anomena "l'abdicació" voluntària de l'exercici del poder i de la responsabilitat. Lideratges convençuts que poden engrandir el seu país al marge del que passi en un món que s'està recomponent, on l'acceleració del canvi tecnològic i de les amenaces transnacionals i virtuals està forçant una redistribució del poder a escala global. On no hi ha abdicació innòcua possible.

Hi ha un canvi de paradigmes en la concepció del lideratge polític o dels compromisos internacionals que fa que estiguem presenciant el ressorgiment d'una nova il·liberalitat a Europa; una retòrica polaritzant que s'ha estès molt més enllà d'Estats Units; uns lideratges construïts sobre l'estigmatització del suposats enemics; i un nou debat sobre la sobirania dels Estats en plena era de la globalització. Fins a quin punt, Donald Trump no reflecteix –de la manera més hiperbòlica possible– un moment polític? El moment de la sobreexposició mediàtica i el cost zero de la mentida. La normalització de la democràcia il·liberal (Zakaria 1997).

La temptació autoritària guanya terreny. Assistim a un retorn de les mal anomenades *personalitats fortes* (mal anomenades perquè, d'entrada, associen lideratge amb autoritarisme). Les estadístiques oficials diuen que el nombre de democràcies s'ha multiplicat en el món des de la caiguda de la Unió Soviètica. No obstant això, des del punt de vista del pluralisme, el respecte a la independència judicial, en qüestió de drets i llibertats, assistim a una proliferació de nous règims híbrids, fets a mida de les voluntats i els interessos dels seus líders. I aquest és, també, el gran desafiament intern de la UE.

La Unió Europea necessita restablir els seus propis equilibris de poder: rehabilitar la seva autoritat política interna amb la defensa dels seus valors fonamentals, per recuperar un cert lideratge global basat en la defensa d'un model social i econòmic únic. Per això, cal primer recuperar la democràcia, la idea de projecte compartit per sobre del pacte intergovernamental que ha regit la UE durant l'última dècada.

Erosió dels estàndards democràtics europeus

A la Unió Europea s'han "institucionalitzat governs socialment irresponsables" (Azmanova 2017), que governen sense tenir en compte les conseqüències socials de les seves polítiques i això desestabilitza, desperta els instints d'aversion al risc dels qui decidiran buscar refugi en una determinada idea de la

² Traducció de l'autora.

sobirania, econòmica o de control de fronteres.³

Superada la crisi existencial que va suposar per a la Unió Europea la victòria del Brexit en el referèndum de 2016 –gràcies, sobretot, a la unitat mantinguda durant tota la negociació amb el Regne Unit– i assumida l'arribada i els costos del *trumpisme* a la Casa Blanca, la UE encara ha de bregar amb la seva pròpia pèrdua d'influència global i amb els canvis necessaris per enfortir la Unió dels vint-i-set, exposada a les seves pròpies crisis internes.

Malgrat tot, el 42% dels europeus assegura confiar en la Unió Europea, una xifra superior a la proporció d'europeus que confia en el seu parlament i el seu govern nacional (34% per a ambdues institucions). La confiança en la UE s'ha anat recuperant des de la crisi econòmica i es manté ara al màxim nivell des de la tardor de 2010. Però, com demostren les xifres hongareses o poloneses, la confiança en la UE no exclou el suport electoral a forces polítiques que desafien la legislació comunitària i els valors europeus.

L'últim informe de la fundació alemanya Bertelsmann sobre la governança al món assegura que el 2018 el nivell dels estàndards democràtics a la Unió Europea van seguir baixant, mentre la polarització política augmentava i l'erosió de la llibertat de premsa es feia més profunda⁴. Als països més industrialitzats es viu una recessió, sobretot en termes de llibertat de premsa. Hongria, Polònia, Turquia, Mèxic i Estats Units estan entre els 19 països de l'OCDE on més s'ha deteriorat la qualitat democràtica: violacions de l'estat de dret, intervencions massives de l'estat pel control del poder polític i social, incerteses judicials i presidències “erràtiques” com la de Donald Trump.

Espanya surt en aquest rànquing de la qualitat democràtica en el lloc 25 (de 41), molt per sota de les Repúbliques Bàltiques, Portugal, els Estats Units o la República Txeca, i dos punts per sota del 2014. Segons la Fundació Bertelsmann, “la violència policial exercida per impedir el referèndum sobre la relació política entre Catalunya i la resta d'Espanya, que havia estat suspès pel Tribunal Constitucional, va perjudicar internacionalment la imatge del país”. L'informe també recull “la discussió” sobre els “poders sense precedents atorgats” a Rajoy per l'aplicació de l'article 155 que alguns, com “el defensor del poble català” van considerar “abusiu”. Però el més alarmant de l'estudi és que aquest deteriorament compta amb la connivència d'una part important de la població. A Polònia, que durant prop d'una dècada es va guanyar el reconeixement d'alumne model de la transició post-comunista, aquest retorn a l'ultraconservadorisme s'ha viscut com un fracàs a Brussel·les. Però, malgrat el pols democràtic que l'executiu del PiS (Llei i Justícia) manté amb les institucions europees, la confiança de la societat polonesa en el seu govern ha pujat sensiblement els últims anys, del 19% del 2007 al 50% de l'any passat. També més de la meitat dels turcs (un 59%) declaren confiar en Recep Tayyip Erdogan. I la confiança dels hongaresos en el govern de Viktor Orbán ha anat pujant gradualment del 25% del 2007 al 38% del 2017. Com explica Ivan Krastev, “a diferència de moltes de les estrelles emergents del populisme europeu, el líder de PiS, Jaroslaw Kaczynski, no és un oportunista corrupte que simplement intenta captar l'estat d'ànim de les masses i es passeja sobre les línies vermelles de la UE amb cura de no creuar-les”. Kaczynski és “un veritable ideòleg de l'estil del segle xx” i, “a diferència de Recep Tayyip Erdogan, entén la política segons la distinció de Carl Schmitt entre amics i enemics”.

Polarització versus consens

En aquests sistemes polaritzats és cada cop més difícil construir consensos socials al voltant de propostes polítiques concretes. Els partits –ja siguin etiquetats de populistes o tradicionals– viuen entregats a l'estratègia de la “campanya permanent” de Patrick Caddell i reformulada per Sidney Blumenthal⁵, que dificulta el compromís transversal i no partidista. El mateix passa entre l'electorat. Les “línies de conflicte” entre aquells que aproven i confien en el seu govern i els qui es declaren

³ Azmanova, Albena, The crisis of 'the crisis of Europe', European Union and disunion, The British Academy 2017. pag.41-46

⁴ Policy Performance and Governance Capacities in the OECD and EU, Sustainable Governance Indicators 2018, Bertelsmann Stiftung

⁵ Blumenthal, Sidney, The permanent campaign, Paperback 1982.

fortament contraris s'han intensificat. Els efectes d'aquesta polarització són devastadors pel model transaccional europeu, basat fins ara en la recerca del consens.

L'escenari polític europeu es va posicionant davant el xoc sobre principis fonamentals que, segons Angela Merkel, definirà la cohesió de la futura Unió Europea. Hi ha una revolució conservadora en marxa. Una “societat incivil” –com l'anomena el politòleg del Carnagie Europeu, Richard Youngs– organitzada i mobilitzada que va provant d'imposar la seva agenda política.

L'any 2010, Tony Judt advertia:

Hem entrat a l'era de la inseguretat –inseguretat econòmica, inseguretat física, inseguretat política–. El fet que en siguem poc conscients ens pot reconfortar una mica: pocs van predir el 1914 l'imminent col·lapse del seu món i la catàstrofe econòmica i política que vindria a continuació. La inseguretat alimenta la por. I la por –por al canvi, por al declivi, por als estranys i a un món que ja no és familiar– rosega la confiança i la interdependència sobre la qual reposen les societats civils.⁶

La inseguretat, i la por que desperta, han transformat la Unió. La por és la pista d'aterratge per a la xenofòbia i l'autoritarisme. Quins factors –reals o percebuts– hi ha darrera d'aquestes pors? La preocupació per les transformacions del mercat laboral, la incertesa sobre el futur econòmic o el debat sobre la seguretat han alimentat la polarització i un sentiment anti-elit que es reflecteix en la fragmentació del nou escenari polític europeu. “Al final, aquest fenomen porta a un fort qüestionament dels valors centrals del model liberal: escepticisme sobre els beneficis del multiculturalisme i de la porositat de les fronteres; oposició al lliure comerç i fins i tot en alguns casos al model capitalista; dubtes sobre l'eficàcia i legitimitat de les organitzacions supranacionals; i una creixent desconfiança en el funcionament de la democràcia liberal”, adverteix el catedràtic Manuel Muñoz.

L'Europa dels drets està amenaçada. Governos populistes, en plena deriva autoritària, que violen l'estat de dret i la independència judicial, persegueixen l'oposició política i els mitjans de comunicació crítics. En aquesta UE s'assassinen periodistes, es limiten els drets de les dones i el de manifestació, i es mantenen centenars de migrants tancats en centres en condicions denigrants⁷.

Tradicionalment la UE homologava democràcies però últimament sembla homologar els *statu quo*.

Les últimes crisis i el debat sobre la sobirania, que marca el discurs europeu els últims anys, encara han fet més profund aquest desequilibri. Com assegurava el filòsof Paul Virilio, “ens hem allunyat de la “democràcia opinativa” per endinsar-nos en els confins incòmodes de la “democràcia de l'emoció i la por”. I, sobre aquestes pors, s'han edificat polítiques.

El Brexit és un debat sobre sobirania, sobre el suposat control de la presa de decisions. O de les fronteres. El mateix passa amb la crisi migratòria. El primer ministre hongarès, Viktor Orbán, advertia l'any passat en un Consell Europeu a Brussel·les que “la qüestió no és la migració sinó la democràcia”. Hi ha una Europa que considera que la comunitarització de les decisions i les responsabilitats limita la seva capacitat de govern. És l'Europa que desafia els principis del model comunitari. La UE es considera a si mateixa un poder normatiu. Un poder basat en regles i drets que aspiraven a exportar com a model dins i fora del continent europeu. Tot això, avui, està en qüestió. I són els mateixos estats membres els que violen els principis fonamentals de l'aquesta Unió.

⁶ Traducció de l'autora.

⁷ [Informe del Parlament Europeu sobre la situació dels Drets Fonamentals a la Unió Europea, 2018.](#)

3. Les noves lògiques

La naturalesa de la UE està canviant. Malgrat que l'últim Eurobaròmetre de primavera dibuixa una lenta recuperació de la confiança malmesa pel llegat d'aquests anys de crisi, les esquerdes polítiques i geogràfiques, les emocions socials a flor de pell, la desigualtat i la polarització continuen determinant l'aproximació de la ciutadania europea al projecte comunitari. La pèssima gestió de l'emergència financera i les seves conseqüències posteriors van acabar amb el "consens permissiu", que durant dècades havia permès la construcció de la UE a partir de la delegació de la confiança política dels ciutadans envers els seus governants.

La Unió Europea està sota pressió de dues categories de forces erosionadores. Unes forces endògenes que desafien el projecte europeu des del seu interior: amb el Brexit, la crisi del sistema tradicional de partits, l'il·liberalisme que s'aferma des del govern d'alguns estats membres, o l'erosió dels consensos fundacionals; i la força exògena d'uns equilibris globals en transició, amb una nova multiplicitat d'actors –estats i no estats–, el qüestionament del multilateralisme –terreny de joc per excel·lència de la UE com a actor global–, la crisi de l'aliança transatlàntica o els canvis geopolítics de l'acceleració tecnològica. Tot plegat sotmet la Unió Europea, com a projecte polític, a noves lògiques que l'estan redefinint.

3.1. La lògica desintegradora

La victòria del Brexit al referèndum de juny del 2016 és el final d'una autocomplaença, de la seguretat sobre la qual s'havia construït un projecte en què tothom aspirava a entrar-hi i no posa a sortir-ne. Per a una part dels ciutadans europeus del Regne Unit, la Unió Europea i els seus habitants s'havien convertit en "l'altre", desafiant així aquesta ambigua i complexa identitat col·lectiva que es malda per definir. Però el Brexit també és fruit d'una crisi política més profunda, del debat sobre la cessió de sobirania a les institucions europees i una erosió en uns sistemes de partits tradicionals cada cop més desdibuixats per una impotència política que els ha limitat a l'hora d'oferir propostes reals a les crisis dels últims temps.

Crisi del sistema de partits

Immersa en una desestructuració del sistema tradicional de partits, la Unió Europea ha estat incapaç de formular cap recepta efectiva contra el populisme. La redefinició del *mainstream* ha desballestat el sistema tradicional de partits. Les grans majories entre la democràcia cristiana i la socialdemocràcia que van consensuar el model europeu han quedat debilitades.

Les eleccions europees del mes de maig del 2019 van aconseguir sacsejar uns equilibris de poder hegemònics a Brussel·les durant els últims quinze anys. Per primera vegada, les dues grans famílies de socialdemòcrates i populars ja no sumen la meitat més un del plenari. Els Liberals, ara sota les ordres d'Emmanuel Macron, i els Verds, exercint de socialdemocràcia, van sumar les pujades de vots més importants. L'extrema dreta continua en línia ascendent – encara que amb menys contundència del que esperaven–. Però l'esquerra radical, en canvi, ha perdut escons. Una dècada després de l'inici de la crisi de l'euro i en un context de desigualtats greus, uns nivells d'atur encara massa alts al sud de la Unió, amb la mobilització feminista i en contra del canvi climàtic cada cop més present, i en plena davallada dels partits tradicionals, l'Esquerra Unitària Europea no ha sabut sumar suports electorals.

Per la seva banda, la dreta radical, malgrat quedar per sota de les expectatives d'algunes de les enquestes més agosarades, continua sumant escons.

El populisme no és una ideologia. És una estratègia, el mitjà per obtenir el poder. I, malgrat tot, la seva agenda política ha impregnat els programes i discursos dels partits tradicionals. Els copien retòrica i polítiques. Emmanuel Macron, Mark Rutte o Sebastian Kurz es venen com els nous líders que han de reinventar el *mainstream*. Però la seva oferta de renovació passa, precisament, per reproduir fórmules d'aquestes forces populistes que suposadament volen eradicar. Macron els copia el discurs emocional. L'holandès Rutte ha adoptat la línia dura contra la immigració. La realitat és que el vot populista a la Unió Europea s'ha triplicat en els últims vint anys, passant del 7% el 1998, al 25% el 2018.

El populisme, d'altra banda, també s'ha diversificat. Jan-Werner Müller argumenta que el populisme “no és una doctrina codificada, sinó que és un conjunt de reclamacions diferents que tenen el que podríem anomenar una lògica interna”. La voluntat de Marine Le Pen, per exemple, de seguir a l'euro o sortir-ne fluctua segons el moment electoral. L'extrema dreta hongaresa –el Jobbik de les camises negres i les patrulles ciutadanes per *caçar* immigrants– s'ha vist obligada a repensar-se davant un Fidesz, el partit del primer ministre Viktor Orbán, que li ha anant menjant l'espai polític. Hi ha un suposat populisme pragmàtic que entén la política com a gestió d'interessos, com qui dirigeix una empresa sense més ideologia que el pragmatisme de defensar el benefici propi. És la política de la utilitat i el lucre que defensa el nou primer ministre txec, el milionari Andrej Babis.

Si el populisme és un procés, com defensa el politòleg Daniel Matthews-Ferrero, las convulsions electorals dels últims anys han acabat creant un panorama confús, atomitzat i radicalitzat a la dreta de l'espectre polític europeu, on les línies entre la dreta tradicional, la radical, la xenòfoba i l'euroescèptica s'han anat diluint.

Drets desiguals

La Unió Europea és una unió de drets, una qüestió de valors, vinculants legalment des de 2009. Però l'Europa dels valors ha naufragat a la Mediterrània. A l'agost del 2015, Angela Merkel va assegurar: “Si Europa fracassa en la qüestió dels refugiats, si es trenca l'estret llaç amb els drets civils universals, ja no estarem davant l'Europa a què aspiràvem”. Però la UE no només ha trencat el seu lligam amb els drets civils, també ha incomplert el seu propi compromís amb la Carta de Drets Fonamentals de la UE: tota persona té dret a la seva integritat física (article 3); ningú podrà ser sotmès a tractes inhumans o degradants (article 4); es garanteix el dret d'asil dins del respecte de les normes de la Convenció de Ginebra de 28 de juliol de 1951 i del Protocol de 31 de gener de 1967 sobre l'Estatut dels Refugiats i de conformitat amb el Tractat constitutiu de la Comunitat Europea (article 18); es prohibeixen les expulsions col·lectives (article 19-1) i ningú podrà ser retornat, expulsat o extradit a un Estat en què corri un greu risc de ser sotmès a la pena de mort, a tortura o a altres penes o tractes inhumans o degradants (article 19-2). La unitat europea està trencada en matèria d'immigració.

En l'última època, a més, hi ha hagut un debilitament continuat de la relació entre l'Estat i el dret, la democràcia i el capitalisme. Les cooperacions reforçades han accelerat, a més, la diferenciació de realitats i drets entre ciutadans d'una mateixa Unió. Dir “sóc europeu” ja no defineix completament la nostra realitat en el marc de la UE perquè, amb la integració a la carta, no tots els ciutadans de la UE tenen exactament els mateixos drets. El seu passaport determina, per exemple, si es forma part o no de l'acord de Schengen, si forma part o no de la unió monetària o de determinats espais de cooperació policial o judicial. Hi ha uns ciutadans europeus més iguals que d'altres.

3.2. La fi de la “ever closer union”

La idea d'una Europa destinada a seguir integrant-se políticament s'ha anat desdibuixant. De la mateixa manera, a mesura que la UE s'ampliava i incorporava també visions diferents sobre el projecte europeu i el que aquesta filiació comportava, la imatge d'una Unió homogènia encaminada a un destí comú s'ha anat transformant en múltiples variants.

La governança europea està segmentada en moltes capes, no només per àrees polítiques i nivells de govern, com s'explica tradicionalment, sinó també en subgrups d'Estats europeus. Aquest sistema de governança és el resultat d'un procés concebut des de la lògica i la pràctica de la integració diferenciada (De Neve 2007). A poc a poc ha anat prenent forma una Unió de diverses velocitats, un tipus d'Europa a la carta' en què no tots els estats membres subscriuen automàticament totes les àrees de política. Per això el fet de ser membre de la UE ja no és suficient per a descriure totalment la posició d'un país dins de la Unió. En aquesta coexistència de múltiples graus d'integració, alguns estats membres són més iguals que altres i no tots els ciutadans europeus tenen exactament els mateixos drets.

La *ever closer union* (com figura als Tractats) va morir definitivament, però, en les negociacions prèvies al Brexit. L'aleshores primer ministre, David Cameron, ja va aconseguir una exclusió definitiva d'aquesta clàusula pel Regne Unit. Fins i tot abans que els britànics votessin en referèndum a favor d'abandonar la Unió, ja havien plantat al si dels vint-i-set Estats restants la llavor que posaria fi al més Europa que havia guiat l'esperit majoritari del consens europeu. El Brexit culminava un procés que, poc a poc, havia anat transformat la realitat europea. La lògica de la integració és avui la lògica de la flexibilitat, de la cooperació diferenciada

3.3 La lògica de les zones grises

La idea de dins i fora ha quedat trastocada. Daniel Innerarity parla de la supressió de les rodalies, dels voltants, perquè res és aïllat ni exterior. I tanmateix, hem creat un munt de línies divisòries internes en aquesta Europa que sacralitza unes fronteres i en fortifica unes altres. La política, per la seva pròpia naturalesa, sempre ha sigut un govern dels límits, però avui aquests límits són borrosos perquè factors externs com els riscos globals, les normes internacionals o els actors transnacionals s'han convertit en variables internes” (Innerarity 2008).

Les perifèries són una construcció volguda, de vegades intencionada i d'altres per omissió. La UE ha construït, aquests últims anys, perifèries geogràfiques per la llunyania als centres de poder; de vegades és una distància física –com l'abisme d'Atenes quan mirava cap a l'Alemanya que havia de decidir la seva sort en forma de memoràndum–; de vegades, les distàncies són properes, es toquen en el mapa però, en mig, hi ha un abisme social, com les *banlieues* de les grans ciutats franceses aïllades per les desigualtats o les esperances de vida. Connectades, alhora, amb les perifèries econòmiques de milers i milers d'europeus que es van sentir abandonats durant la crisi de l'Eurozona o amb les generacions de joves mileuristes que busquen una oportunitat. Emmanuel Macron viu la pitjor confrontació social dels últims anys a França. Són protestes heterogènies, d'un atipament generalitzat, que podia saltar en qualsevol moment, per qualsevol espurna. França es revolta contra l'anunci d'un nou impost que encarirà els carburants. L'escriptor britànic David Goodhart assegura en el seu últim llibre que l'eix esquerra/dreta ha estat substituït per una nova línia divisòria –ell en diu, en anglès, *anywhere/somewhere*– entre els globalistes, “formats i mòbils”, i els que se senten arrelats a un territori.

La revolta dels *armilles grogues* és una protesta de classes mitjanes de la perifèria francesa contra els costos d'una transició ecològica feta a mida –al seu entendre– d'una classe urbana que els imposa uns canvis socials que els fan sentir desprotegits. Politòlegs i sociòlegs francesos porten gairebé vint anys parlant de l'evolució d'aquest sentiment d'abandonament. Els havien anomenat “la França dels marges”, la dels “invisibles”, però s'han fet ben visibles al cor de París.

A la Unió Europea hi ha perifèries de drets i valors: europeus que viuen amb llibertats retallades i refugiats a qui neguen els drets que els pertocarien. Fractures territorials i socials agreujades per la desconfiança política.

Hem utilitzat la idea de perifèria per construir realitats interessades. Durant els pitjors anys de la crisi, els països perifèrics del sud d'Europa van ser culpabilitzats en bloc mentre els seus governs eren incapaçs de teixir un front comú contra unes polítiques d'austeritat que cadascun d'ells, a la seva manera, van acabar acceptant. La perifèria mediterrània va tenir acrònims, imatges ofensives que els representaven, i un discurs mediàtic i polític que els assimilava però, en canvi, els seus protagonistes no van tenir mai consciència de bloc.

Però, utilitzar la idea de perifèria és donar per fet que hi ha **uns i altres**. Un nucli central i una realitat externa. És una manera d'expulsar allò que no encaixa, de remarcar-ne la diferència. Si és de fora, de més enllà, no és nostre. I alhora és l'excusa perfecte que evitar assumir responsabilitats polítiques incòmodes.

No hi ha dins i fora, tampoc, en les vulnerabilitats de la UE. L'arribada de migrants i refugiats a les costes d'Europa, des de les revoltes àrabs de 2011, va demostrar que la inestabilitat a les fronteres de la UE desestabilitza també l'interior de la Unió. Ho reconeix l'**Estratègia Global de la Unió Europea** aprovada el 2016.

Davant la inestabilitat a les seves portes, la UE ha reduït la seva ambició de transformar els seu veïnatge segons la seva pròpia imatge i ha optat per una agenda més defensiva, centrant-se en l'estabilitat i la capacitat de recuperació. Són les conseqüències de conflictes exteriors el que està transformant políticament la Unió.

3.4. Extrema dreta: conquerir Europa per transformar-la

Hi ha un autoritarisme que arriba per les urnes, que no aboleix la democràcia sinó que la doblega i se'n serveix, de la mateixa manera que el populisme radical euroescèptic ja no vol la implosió de la Unió Europea sinó, més aviat, el final d'una determinada idea d'Unió i d'uns valors que menystenen. Però l'instrument és vàlid. Per això l'última paradoxa d'aquesta transformació és l'uropeïtzació del populisme. Són les forces populistes euroescèptiques i nativistes les que aposten per la coordinació de retòriques, aliances polítiques, recursos econòmics i estratègies de mobilització. La irrupció de Steve Bannon i The Movement aprofundeix en aquesta interconnexió. Aquella "destrucció de la UE des de dins" que anunciava Marine Le Pen a les eleccions europees del 2014 ha quedat superada per una nova estratègia que busca el control dels instruments i els recursos comunitaris per posar-los al servei de la seva agenda política i ideològica.

Hi ha una Europa "cavall de Troia" –com l'anomena un veterà funcionari europeu– que pretén canviar la UE arribant al cor de les institucions i forçant la construcció de nous consensos.

La dreta radical d'avui és diferent a l'extrema dreta de la dècada dels 80 o 90 perquè cada vegada explota més formes diferents de confrontació. A mesura que l'extrema dreta i la dreta radical han anat guanyant adeptes, incorporant noves forces –com la irrupció de VOX a Espanya o el Fòrum per la Democràcia de Thierry Baudet als Països Baixos– i estenent-se a cada cop més països de la UE, les línies divergents entre aquestes forces s'han fet més evidents. El populisme de dretes és avui més fort electoralment però també més heterogeni. A Escandinàvia hi ha partits populistes radicals que vénen dels moviments contra els impostos i per ells és impensable compartir grup polític amb forces que beuen de la tradició feixista.

L'acostament entre Viktor Orbán, Jaroslaw Kaczynski i Matteo Salvini amaga visions irreconciliables respecte a Rússia o sobre com gestionar la immigració arribada els últims anys a la Unió Europea. L'extrema dreta alemanya, austríaca o holandesa considera que els fons estructurals són un llast, mentre que pels governs d'Hongria, Polònia, Romania o Bulgària representen una injecció vital pel PIB del país. També hi ha discrepàncies a la dreta radical europea sobre els drets del col·lectiu LGBTI, sobre les polítiques de gènere, sobre el canvi climàtic i, fins i tot, sobre el futur que voldrien per la Unió. L'anti-europeisme no és, en absolut, monolític.

També l'extrema dreta es fragmenta i es fa cada cop més heterogènia. Però l'essència central simplificadora es manté: el dualisme de bons i dolents, i la legitimació *prepolítica* –perquè va més enllà de les urnes– històrica, eterna, com les nacions o la cultura que diuen defensar de les amenaces d'un “altre” que sí que és diferent en cada cas.

Xoc de visions i projectes

Al centre i l'est del continent, el nucli de la reivindicació de legitimitat dels populistes és una revisió del llegat de 1989. Hi ha forces polítiques i socials que veuen el 1989 com “una revolució traïda”. En realitat, especifica Ivan Krastev, hi va haver dos 1989 diferents. Un va ser el “1989” d'intel·lectuals cosmopolites com Václav Havel i Adam Michnik, i l'altre va ser el “1989” de nacionalistes com Kaczynski. Durant un temps, les dues visions van coexistir pacíficament perquè formar part de l'OTAN i de la UE era la millor manera de garantir-se una via d'escapatòria permanent de la zona d'influència de Rússia. Però, avui, aquesta coexistència s'ha trencat. I no només a Polònia.

Les identitats es transformen, no només les culturals, també les polítiques i de classe. La crisi dels *armilles grogues* a França, les eleccions presidencials austríaques de 2017, les victòries de Viktor Orbán o el referèndum del Brexit revelen distàncies abismals entre el vot de les grans ciutats i el de les zones més despoblades; entre el malestar i les preocupacions d'uns i dels altres; entre els qui tenen estudis superiors i els qui no, entre rics i pobres, i entre dones i homes. Tot això ha conformat, en alguns casos, una migració del vot tradicional de l'esquerra cap a l'extrema dreta.

El referèndum del Brexit de 2016 ja va demostrar com pot ser de mobilitzador el vot contra l'*statu quo*. Però quin és el cost real d'aquest afartament? El cost polític és evident. L'econòmic, no tant.

Però, què vol dir recuperar el control? Si es pregunta a Theresa May o al 51,9% dels britànics que van votar a favor del Brexit, no s'obté una única explicació. Diuen els experts que el vot dels anomenats *perdedors de la globalització* volia recuperar el control de les fronteres del Regne Unit convençuts que la Unió Europea i la lliure circulació de treballadors amenaçaven el futur dels seus llocs de treball. En canvi, els *guanyadors de la globalització* que nodreixen l'elit política partidària d'abandonar la Unió sempre han considerat el projecte europeu com una cotilla a la desregulació i la lliure competència. És probable que el control d'uns sigui incompatible amb el dels altres. El que compartien probablement era la necessitat de sentir que el poder i la capacitat d'actuar contra la incertesa havien d'estar totalment a les seves mans.

La democràcia necessita alternatives i la UE (i els líders polítics arreu d'Europa que utilitzen Brussel·les per defugir responsabilitats polítiques) ha estat incapaç d'oferir-les: vies d'entrada legals per als immigrants, xifres reals sobre l'impacte econòmic de la immigració en una UE envellida, polítiques socials que retallin les desigualtats engrandides per aquests anys de crisi, i un discurs propi que surti d'aquest *nosaltres* i *ells* (que no només divideix europeus i extracomunitaris sinó també uns europeus dels altres). El populisme no és la solució. Replicar-lo des dels partits tradicionals, encara menys.

4. L'europèització com a resposta

Malgrat tot aquest escenari de fragmentació, l'europèització de l'esfera pública ja és una realitat (Koopmans i Erbe, 2004). Encara que els mitjans de comunicació continuïn lligats a estructures i punts de vista nacionals, les agendes mediàtiques arreu de la Unió Europea han anat, cada vegada més, coincidint en la cobertura de determinats temes. Les notícies sobre altres estats membres han guanyat presència mediàtica. La crisi econòmica va actuar, paradoxalment, com a efecte europèitzador, multiplicant la consciència del poder decisor de la UE sobre el dia a dia dels ciutadans més afectats per la volatilitat de les primes de risc (europèització vertical), però també a l'hora de conèixer la realitat, pors i prejudicis de la resta de socis europeus (europèització horitzontal). El problema és que aquest procés de descobriment mutu va anar acompanyat d'un procés paral·lel d'*alterització*: la crisi sempre era un problema d'*altres*. No va contribuir, malgrat tot, a la consolidació d'una ànima comuna, d'un "nosaltres" europeu.

La cohesió ha estat, històricament, el ciment que ha mantingut la UE unida. La cohesió entesa no només com a esquema de transferències inter-territorials sinó com a base de la cooperació entre estats membres, de la interdependència política, econòmica i social. La cohesió entesa com la construcció d'aquest "nosaltres" europeu, a través de mecanismes directes i indirectes, des de programes d'intercanvi com l'Erasmus, els incentius financers per a la cooperació transfronterera o la creixent presència de la UE i els seus símbols en la vida quotidiana i en els debats polítics i mediàtics que demostren el gradual procés d'europèització de la societat europea, fins i tot (i especialment) durant els anys de crisi econòmica. La UE és aquesta autoritat "banal" (McNamara, 2017), que navega per les lleialtats nacionals mentre representa al conjunt de la Unió com a complement de les identitats locals, no en contraposició. Però, aquesta autoritat se sent desafiada des d'algunes capitals. I és en aquest desafiament que alguns experts consideren que el trilema de Dani Rodrik (no es pot aconseguir alhora la globalització, la sobirania i la democràcia; sempre s'ha d'escollir entre dos d'ells) també té una lectura europea: no hi pot haver alhora –diuen– integració política i econòmica, preservació de la sobirania dels Estats, i democràcia.

El debat sobre el model de globalització i les capacitats –cada cop més amenaçades– de governança mundial, es repliquen al si del projecte comunitari. Roberto Esposito, al llibre *¿Dónde vas, Europa?*, reclama un "gran espai europeu", un punt de trobada per superar els desequilibris de forces i recursos interns, però també per imaginar un continent diferent:

Es tracta de trencar la falsa alternativa entre democràcies nacionals i democràcia europea fent que les primeres siguin el motor de la segona i viceversa. Això podria i hauria de ser la missió específica del "gran espai" europeu a l'interior de l'espai global més ampli: mostrar una alternativa a la present globalització. Tractar de transformar el món a través de la seva pròpia transformació. Quina altra cosa ha representat Europa al llarg de la seva història sinó un punt de vista sobre el món i sobre el seu propi paper al món?

Amb la idea –més politico-econòmica que social– d'haver deixat enrere la crisi, la retòrica europea ha canviat –especialment amb l'arribada d'Emmanuel Macron a l'Elisi i amb el discurs de la recuperació del pilar social europeu–. Però la veritable transformació que suposaria capgirar aquest estat anímic postcrisi amb la voluntat reformadora que impregna els nous discursos encara s'ha de traduir en polítiques concretes més definitòries del model de Unió Europea que es vol rehabilitar.

Conscient d'això, Ursula Von der Leyen va fer de l'eix social el tema central del seu primer discurs davant el Parlament Europeu, el 16 de juliol, assumint com a pròpies les demandes socialdemòcrates de creació d'un fons europeu per als aturats, un salari mínim europeu i més justícia fiscal davant els

gegants tecnològics. Von der Leyen també va posar al capdamunt de les seves prioritats la lluita contra la crisi climàtica assegurant que Europa hauria de ser el primer continent neutre d'emissions l'any 2050, i va prometre un "pacte verd per a Europa" en els seus primers cent dies de mandat, impulsar les inversions públiques per a la transició climàtica i establir una taxa al carboni en les importacions. Més consciència social i ecològica com a resposta a la debilitat política d'un nomenament decidit contra el procés dels *Spitzenkandidaten*, amb un grup socialdemòcrata molest i dividit i amb la urgència de començar a teixir noves i més àmplies majories. I en aquest escenari, la nova presidència de la Comissió va sortir escollida per una majoria mínima de 9 escons, la més justa en la història de les renovacions de lideratge al capdavant de l'executiu comunitari. Aquest serà, precisament, el primer repte de Von der Leyen: superar la pressió de l'aritmètica del poder; gestionar les conseqüències d'una fragmentació tan gran que dificultarà els acords de legislatura i les expectatives de forces radicals que poden guanyar presència en el seu executiu sabent-se, a més, necessàries a l'hemicicle d'Estrasburg quan calguin majories estables.

Resiliència és la nova paraula clau de la narrativa europea. La Unió Europea ha demostrat més capacitat de resistència del que la depressió postreferèndum del Brexit i els costos socials i polítics de tanta concatenació de crisis, auguraven. Però cal identificar propostes de consens que puguin mobilitzar l'electorat: des de la defensa de l'estat de dret a la lluita contra el canvi climàtic. Recuperar prosperitat i revertir les desigualtats.

Europa és l'"aventura inacabada" de Zygmunt Bauman, "al·lèrgica a les fronteres –a tota immutabilitat i finitud–, que suporta malament els límits"⁸. El gran espai europeu continua en procés de redefinició i –sota pressió dels diferents electorats– els nous lideratges institucionals, a Brussel·les i a les capitals, decidiran quina és la lògica que s'imposa en el futur immediat.

---

⁸ Traducció de l'autora.

5. Referències bibliogràfiques

Azmanova, Albena, *The crisis of 'the crisis of Europe'*, European Union and disunion, The British Academy 2017, pag.41-46.

Bertelsmann Stiftung, Policy Performance and Governance Capacities in the OECD and EU, Sustainable Governance Indicators 2018.

Dennis, S and Zerka, P *The 2019 European election: How anti-europeans plan to wreck Europe and what can be done to stop it*, European Council on Foreign Affairs February 2019.

Innerarity, Daniel, *Un mundo sin alrededores*, Revista CIDOB d'Afers Internacionals, núm. 82-83, p. 51-55, Septiembre 2008.

Judt, Tony, *Ill Fares the Land*, Penguin Press, 2010.

Koopmans R and Erbe J, *Towards a European public sphere?*, Innovation: The European Journal of Social Science Research 17(2): 97-118, 2004.

Krastev, Ivan, *The Rise of Threatened Majorities*, Easten voices: Europe's East faces an unsettled West. Center for Transatlantic Relations, 2017.

McNamara, K.R., *The Politics of Everyday Europe: Constructing Authority in the European Union*, Oxford: Oxford University Press, 2017.

Müller, Jan-Werner, *What Is Populism?*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.

Muñiz, Manuel, *Orden Global, Tecnología y Geopolítica del Cambio*, Anuario Internacional CIDOB 2019.

Murray-Leach, Tamsin, *Crisis Discourses in Europe: Media EU-phemisms and Alternative Narratives*, LSE blog November 2014.

De Neve, Jan Emmanuel, *The European Onion? How Differentiated Integration is Reshaping the EU*, European Integration Vol. 29, No. 4, 503-521, Routledge, September 2007.

Seguró, M e Innerarity, D (coord), *¿Dónde vas, Europa?*, Herder 2017.

Zakaria, Fareed, *The Rise of Illiberal Democracy*, *Foreign Affairs*; Nov/Dec 1997.